

Strai psniai

„TUŠTI TITULAI“ IR TIKRIEJI VARDAI: LDK PROTESTANTŲ Į(SI)VARDIJIMAI SENOJOJE RAŠTIJOJE

Dainora Pociūtė

Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros docentė

Išlikusioje pirmojoje 1579 m. Žemaitijos vyskupijos vizitacijoje dažnai minima, kad vienoje ar kitoje vietovėje yra „daug liuteronų“ (*multi Lutherani*). Antai Ariogalos klebonas Jurgis Jurgavičius, „paklaustas, ar visi yra katalikai, atsakė: ‘daug ir liuteronų’“¹. Tiesa, dažniausiai vizitacijoje protestantai įvardijami tiesiog eretikais, randama ir atsakymų, kad yra daug „įvairių sektų eretikų“ (*heretici diversarum sectarum*)². Vizitacijoje sinonimiškai vartojamos sąvokos *eretikai*, *atskalūnai* ir *liuteronai*, o kokio nors termino, susijusio su Jeano Calvino vardu ar tuo labiau žodžiu *reformatas*, nesutinkama. Tokie protestantų įvardijimai dominuoja daugelyje XVI a. Romos katalikų bažnyčios ankstyvesniųjų su protestantizmu susijusių dokumentų ne tik Lietuvoje, bet ir visuotinai Europoje. Todėl oficialieji Katalikų bažnyčios įvardijimai, ypač ankstyvuojū Reformacijos laikotarpiu, jokių būdu nesuteikia tikslios informacijos apie dabartinius pavadinimus įvardijamų liuteronų ir kal-

vinistų (reformatų) denominacijas ar kitas protestantizmo kryptis. Reformacijos laikotarpio Romos pranešimai apie eretinius reiškinius ne tik LDK, bet ir kitur Europoje, kurie labai dažnai buvo nusakomi kaip liuteroniški, negali būti suvokiami tikslia doktrinine prasme. Jais nesiremtina ir kaip tiksliais vieno ar kito asmens konfesijos tipo patvirtinimais, nes termino *calvinistai* ar *reformatai* katalikų žodyne tam tikrą laiką tiesiog nebuvo³. Kita vertus, istorikams neabejotinai tenka atsižvelgti į katalikų evangelikams pradėtus taikyti įvardijimus kaip į tuometę konfesinę savimonę detalizuojančius faktus. Konfesinių įvardijimų istorija, kaip reformacinio judėjimo išprovokuotos intensyvios visuomenės christianizacijos rezultatas, akivaizdžiai demonstruoja „svetimųjų“ suteiktos tapatybės perėmimo procesą ir tikslina konfesinės raidos chronologines ribas.

Ankstyvuojū Reformacijos laikotarpiu iš Italijos ėmęs plisti terminas *lutherani* gana ilgai

¹ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 1988, 69.

² *Ibid.*, 11–12.

³ Reformacijos tyrinėtojai gana dažnai pasiremia Romos bažnyčios pranešimais kaip patikimomis konfesinės tapatybės nuorodomis.

XVI a. buvo taikomas kaip visuotinis naujų Reformacijos doktrinų (Romos katalikų bažnyčios požiūriu – naujų erezijų) įvardijimas. Jis atsirado kaip tipiškas eponiminės (susijusios su asmens vardu) kilmės terminas – įžeidžiantis, nurodantis į „klaidatikystę“ nuvestus asmenis, o ne dieviškos tiesos ir Bažnyčios mokymo pasekėjus. Eponiminės kilmės dariniai buvo tradiciniai Bažnyčios erezijų nusakymo būdai, sutinkami jau ankstyvosios krikščionybės raštijoje. Panašios kilmės vardu įvairioms kitoms protestantų, dažniausiai antitrinitorių, grupėms įvardyti vėliau, potridentinės polemikos laikotarpiu, Lenkijoje ir LDK susiformavo labai daug (pvz., arijai (arijonai), servetai, ebijonitai, samosatenitai, cvingliai (cvinglijonai), etc.). Nebūtų teisinga teigti, kad XVI a. oficialioji Romos katalikų bažnyčia ir ankstyvuojančių Reformacijos laikotarpiu visiškai nepažino besiformuojančių įvairių protestantizmo srovių doktrininių aspektų. Tačiau, nenorėdama suteikti jiems svarumo ir bandydama nesileisti į diskusijas su „eretikais“, juos ignoravo ir gana ilgai ankstyvųjų Naujųjų laikų besiformuojančias konfesijas apibendrindavo vienu – liuteronų erezijos – vardu. Ypač plačiai protestantų judėjimams nusakyti jis katalikų buvo taikomas intensyviau vadinaujamųjų spiritualų ir filoprotellantų judėjimo apimtoje Italijoje, kur liuteronu vadintas ir pats Calvinas. Pavyzdžiui, 1540 m. benediktinas Gregorio Cortese viename laiške G. Contarini rašė, kad jam „į rankas patekusi liuteronų Calvino knyga, pavadinta *Institutio religionis christiana...*“⁴ Ankstyvųjų inkvizicinių procesų dokumentuose sąvokos *eretikas* ir *liuteronas* buvo vartojamos kaip sinonimai, kuriais apibendrinti visi labai plataus spektro Italijos protestantiz-

⁴ Cit iš: Carlo Ginzburg, Adriano Prosperi, *Giocchi di pazienza, Un seminario sul „Beneficio di Cristo“*, Torino: Giulio Einaudi Editore, 1975, 71.

mo reiškiniai, dažnai net neturintys jokių tiesioginių sąsajų su Martino Lutherio doktrina. Dar ir 6-ajame–7-ajame XVI a. dešimtmečiais Italijos inkvizicijos atstovai važiuodavo į Ženevą ir iš ten siųsdavo pranešimus, kaip gyvena „liuteronai“.

Jau ankstyvuojančiu Reformacijos laikotarpiu Romos bažnyčios centruose pradėta taikyti terminologija greitai išplito ir periferijose. Apie pirmąsias LDK Mikalojaus Radvilos Juodojo spaustuovėje Brastoje išspausdintas knygas katalikų, kaip įprasta XVI a. 5–6 dešimtmečiais, buvo pranešama kaip apie liuteroniškas, nors doktrininiu požiūriu jos buvo nevienalytės, nedemonstravo konfesinio liuteronizmo ir turėjo daug ankstyvosios Šveicarijos dogmatikos elementų.

Vėlesniuojančiu Reformacijos laikotarpiu, ypač nuo XVI a. 7-ojo dešimtmečio, katalikų įvardijimų spektras apibūdinant naująsias doktrinas pastebimai ėmė plėstis. LDK reformatai dažnai imti vadinti cvinglistais (taip pat ir cvingliais, cvinglijonais). Terminas buvo sukurtas kaip *liuteronų* analogas, remiantis Hulricho Zwinglio vardu. Taip Vilniuje veikiančią Radvilos Juodojo įkurtą Evangelikų bažnyčią 1570 m. vadino LDK ir Lenkijos jėzuitų viceprovincijolas ispanas Francisco Sunyeris⁵. 1579–1580 m. Vilniaus ir Kauno bernardinų konventuose sudarytuose dispensų nuo erezijų gavusių asmenų sąrašuose sistemingai skirtos dvi – liuteronų (arba saksų) ir cvinglijonų – protestantiškosios „erezijos“ rūšys⁶. Cvinglistais ir 1581 m. Andriaus Volano pasekėjus Vilniuje vadino

⁵ Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, 54.

⁶ „Ioannis Andrea Caligarii nuntii apostoloci in Polonia epistolae et acta 1578–1581“, ed. dr. Ludovicus Boratyński, *Monumenta Poloniae Vaticana* 4, Cracoviae, 1915, 775–783.

Petras Skarga, Vilniaus reformatų bažnyčią įvardydamas „cinglijonų sinagoga“ (*zinglianorum synagoga*)⁷.

Nepaisant čia atkreipto dėmesio į katalikų pavadinimų pravardinę ir žeminančią evangelikus kilmę bei katalikų taikytų įvardijimų ir vėliau nusistovėjusių įvairių protestantizmo doktrinų pavadinimų neatitikimus, kai kuriuose dokumentuose atidžiau perskaityti ankstyvieji katalikų įvardijimai šiuo metu gali padėti kritiškiau pažvelgti į adekvačią konfesinę savivoką iškreipiantį dabarties istorikų norą lengvai suteikti LDK ankstyvajam evangelikų judėjimui liuteronizmo arba kalvinizmo vardus. Būtina atsižvelgti į tai, kad procesas formavosi ne tik kaip jau kažkur gyvuojančios doktrinos skelbimas, bet ir kaip savitas vidinis šalies konfesinis procesas. Kad jau pirmoji Radvilos Juodojo pradėta kurti LDK protestantų bendruomenė skyrėsi nuo to, ką būtų galima vadinti tikruoju liuteronizmu, suprato ir kai kurie to meto katalikai. Štai Lukas Podolskis Varmės vyskupui Stanislovui Hozijui 1553 m. gruodį apie Radvilos Juodojo veiklą Brastoje pranešė: *Bet visai kitoks veidas yra Brastos bažnyčios, kurioje gimsta ne liuteroniška, bet kažkokia nauja sekta. Šį nepakenčiamą ir prakeiktą užkratą sėja Simonas iš Prošovicų [Simonas Zacijus – D. P.], neabejotinas ir žinomas eretikas*⁸. Ryškų savitą ir heterodoksišką ankstyvosios Radvilos Juodojo LDK bažnyčios sukurtą vaizdą iki pat Radvilos Juodojo mirties (1565 m.) liudija tiek XVI a. kata-

likų, tiek šiuolaikinių istorikų terminologinė sumaištis bandant įvertinti kunigaikščio ir jo vadovaujamos bendruomenės konfesiją. Radvila Juodasis po savo mirties vadintas ir trideistu (taip iš karto po mirties jį įvardijo Hozijus), ir jau minėtu cvinglistu, ir liuteronu, o šiuolaikinė historiografija sprendžia problemą remdamasi nepagrįstu mitu apie nuolatinės ir „neatsakingas“ Radvilos konversijas (katalikas-liuteronas-kalvinistas-antitrinitorius).

Lenkiškoje katalikiškoje XVI a. vartosenoje gana anksti išplito trys lotyniškojo termino atitikmenys: dažniausiai *luteran* ir *luteryjan*, rečiau pasitaikydavo įvardijimas *luter* (liuteris). Šių įvardijimų vartoseną ypač gausi potridentinės polemikos laikotarpiu, pavyzdžiui, plačiai jie imti naudoti Jakóbo Wujeko raštuose. Jau XVI a. terminą retkarčiais ėmė vartoti ir ne-liuteroniški (ypač čekų brolių) protestantų denominacijų atstovai. Lotynišką šio žodžio formą čekų broliai taikė liuteronams jau ankstyvuosiuose sinodų protokoluose, o polonizuota forma *luteran* čekų brolių sinodų protokoluose sutinkama nuo XVI a. pabaigos⁹. Čekų brolių dokumentuose pastebima tendencija terminą vartoti kaip neutralų įvardijimą, be įžeidžiančios reikšmės, tačiau reikia pabrėžti, kad ir tarpusavyje protestantiškos bendruomenės dažnai naujuosius vardus vartojo kritiškame kontekste.

Ne tik liuteronų, bet ir tokios pat eponiminės kilmės kalvinistų įvardijimas sukurtas priešingos religinės pakraipos, šiuo atveju liuteronų. Terminas *kalvinizmas* pirmą kartą Europoje pavartotas kaip Šveicarijos protestantų kritika 1552 m. liuteronu Joachimo Wesphalio, kuris nepritarė *Consensus Tigurinus* (1551) ir ja-

⁷ *Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai XVI–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1992, 62.

⁸ 1553 m. gruodžio 28 d. Lukas Podolskis Stanislovui Hozijui: „At multo diversa est Brestensis ecclesiae facies, ubi non Luterana, sed nova quaedam oritur secta. Quam intollerabilem et execrandam pestem seminat Simon ille Prosovita, convictus et pronuntiatus haereticus“, cit iš: *Stanisłai Hosii S. R. E. Cardinalis Maioris Poenitentiarum Episcopi Varmiensis (1504–1579) et quae ad eum scriptae sunt Epistolae tum etiam eius Orationes Legationes 2: 1551–1558, Cracoviae, 1886, 388.*

⁹ Isabela Maria Winiarska, *Ślownictwo religijne polskiego kalwinizmu od XVI do XVIII wieku na tle terminologii katolickiej*, Warszawa: Semper, 2004, 226.

me pateiktai Eucharistijos sampratai¹⁰. Vartosena ėmė plisti ir tarp katalikų. Potridentiniu laikotarpiu tiek lotyniškus, tiek lenkiškus *kalvinistų* variantus ėmė taikyti ir Lenkijos bei LDK katalikų polemistai. Pavyzdžiui, būtinybę išlaikyti nuolat veikiančią Vilniaus akademijos spaustuvę 1594 m. akademijos jėzuitai Romai motyvavo tuo, kad, be jos, Vilniuje veikia tik dvi eretikų – „kalvinistų ir kažkokio anabaptisto“ – spaustuvės¹¹. Lenkiškoje vartosenoje, kaip ir *luter*, *luteran*, *luterijan* atveju, susiformavo analogiška *kalwin*, *kalwinista* ir *kalwinijan* paradigma¹². Tokią vartoseną Lenkijos ir LDK kalvinistai laikė įžeidžiančia. Dėl pravardžiavimo vardais *kalwinijan* („kalvinijonas“) bei *luterijan* („liuterijonas“) Lenkijos ir Lietuvos protestantų apgailestauta jau 1570 m. Sandomiro konfesijos pratarmėje¹³. Poleminio įkarščio laikotarpiu Lietuvoje ir Lenkijoje tiek liuteronams, tiek kalvinistams įvardyti buvo vartojamas ir lenkiškas Wujeko paskleistas terminas *konfessionalistai* (pašiepiant protestantų išpopuliarintą būdą skelbti tikėjimo išpažinimus – konfesijas – ir savo tikėjimą apibrėžti kaip konfesiją). Šiam terminui taip pat priešintasi 1570 m. Sandomiro konfesijos prakalbos tekste¹⁴.

Kaip ir liuteronų atveju, nė vieno iš šių terminų (*kalwin*, *kalwinista*, *kalwinijan*) sau netaikė patys LDK kalvinistai. Formas *kalwin* ir *kalwinista* lenkiškoje raštijoje daugiausia varto-

jo katalikų autoriai, o terminą *kalwinijan* ilgainiui ėmė pasitelkti ir kitų protestantiškų konfesijų atstovai jau gana neutraliai reformatams įvardyti dokumentuose. Vis dėlto pabrėžtina, kad paradigmos *luter-liuteran-liuterijan* ir *kalwin-kalwinista-kalwinijan* katalikų vartosenoje turėjo vienodą menkinamąją reikšmę ir nėra pagrindo manyti, kad eponimai *kalwin*, *luter* XVI a. turėjo menkinamąją reikšmę, o priesaginiai jo vediniai *kalwinista*, *luteran* – neutralaus termino statusą. Tačiau, kaip minėta, formai *kalwinijan* protestantų nekalvinistų dokumentuose buvo linkstama jau XVI a. suteikti neutralią semantiką.

Lietuviškoje spausdintoje raštijoje pirmuosius kitų protestantiškų konfesijų įvardijimus ėmė vartoti Jonas Bretkūnas¹⁵. Savo „Postilėje“ (1595) jis lietuviškai vartosena pateikė ir terminą *kalvinistai*¹⁶. Šis terminas buvo pavartotas tipišku Europos liuteronų vartosenos atveju – polemizuojant dėl Šveicarijos protestantų Eucharistijos sampratos. Tačiau apskritai Bretkūno „Postilės“ poleminis užmojis buvo gana menkas, todėl kitų konfesinių bendruomenių terminija joje nedažna. Kritikuodamas radikaliųjų evangelinių doktrinų propaguotojus ir jų krikščioniško gyvenimo sampratą, Bretkūnas pavartojo ir lituanizuotą anabaptistų terminą, tokia forma lietuviškoje vartosenoje likusį iki šiol, taip pat katarų ir novicijanų įvardijimus: *Katarai*, *Novicijantai* ir *Anbaptistai*, *tatai esti*, *heretikai alba kleidūnai pamoksle*, *galėtų tarti*, *jog žmonės*

¹⁰ Jean-Marie Mayeur, Charles e Luce Pietri, André Vauchez, Marc Venard (eds.), *Storia del cristianesimo. Religione-politica-cultura*, t. 8: *Il tempo delle confessioni (1530-1620/30)*, a cura di Marc Venard, edizione italiana a cura di Luigi Mezzardi, Roma: Borla/Città Nuova, 2001, 58.

¹¹ Vilniaus akademijos spaustuvės šaltiniai, op. cit., 67.

¹² Winiarska, op. cit., 224–226.

¹³ *Konfesja Sandomierska. Transkrypcja i komentarz językowy* Krystyna Długosz-Kurczabowa, Warszawa: Semper, 1995, 9.

¹⁴ *Ibid.*, 10. Konfesijoje priimta ir tarptautinė *valdensų* vartosena čekų broliams įvardyti.

¹⁵ Kai kurių lietuviškų antitrinitorių įvardijimų, pavyzdžiui, *arijanas*, pasitaiko ir rankraštiniame Volfenbiutelio postilėje (apie 1573), žr. *Wolfbüttelio Postilė*, parengė ir įvadą parašė hum. m. dr. Juozas Karaciejus, Vilnius: Žara, 1995, 280.

¹⁶ *Postila Tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu/ sakamui BaŃniczoie Krikschczionischkoie/ nŃg Aduento ik Waeliku. Per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziui PrusŃsu. Isspaude Karaliaucziue Jurgis Osterbergeras*, 1591, 2, 311.

*krikščionys visi turėtų geri ir šventi būti, kaip nė vieno pikto, tai esti, vagies, girtuoklės, kekšaujančio arba kitaip griekuosu gyvenančio neturėtų būti tarp krikščionių*¹⁷.

Pirmas lietuviškas terminų dažnumu ir įvairove pasižymėjęs LDK tekstas buvo kataliko Mikalojaus Daukšos „Postilė“ (1599). Ne tik todėl, kad Daukša buvo aktyvus LDK kontrreformacijos veikėjas, pažinęs protestantizmo doktrinas, bet visų pirma dėl to, kad versdamas savo pirmtako – ryškaus XVI a. religinio polemisto ir pasižymėjusio protestantų „pravardžiuotojo“ Wujeko – postilė tiesiog privalėjo išversti ir lietuviškus protestantų įvardijimo terminus. Dauguma jų yra dariniai, atitinkantys LDK jau išplitusių arba Wujeko įvestų lenkiškų terminų pavyzdžius. Plačiausiai Daukša vartojo tradicinį terminą *eretikas* (*heretikas*, *heretikiškas*, *heretizija*), kuriuo bendrai įvardijami visi protestantai. „Postilėje“ jis pavartotas daugiau nei du šimtus kartų¹⁸. Daukša pirmasis plačiai vartojo lietuviškus įvardijimus, sukurtus pagal visas tris lenkiškas formas, – *liuteris*, *liuteronas* ir *liuterijonas*. Vieną kartą pastaroji forma „Postilėje“ pavartota ir kaip pavardės forma – *Henrikas Liuterijonas*¹⁹. Dažnai šie vardai „Postilėje“ vartoti siekiant pagrįsti, kad eretikų tikėjimas negali vadintis katalikų – „visur esančių“ – tikėjimu, kad jis yra „ant vienos vietos ir žinomų metų, ir nuog žinomo žmogaus prasidėjęs“. Kaip ir lenkiškos vartosenos atveju, nepanašu, kad Daukšos būtų darytas koks nors semantinis skirtumas tarp priešaginės ir nepriesaginės (*liuteris* – *liuteronas* / *liuterijonas*) įvardijimo formų – visos vartotos kaip pavardės. Vis dėlto dėsninga,

kad ir lenkiškoje, ir lietuviškoje vartosenoje visos šios ir kitos protestantų įvardijimo formos rašytos didžiąja raide.

Daukšos „Postilė“ – pirmas lietuviškas tekstas, kur sutinkami ir visi trys lenkiškiems analogiški lietuviški terminai *kalvinas*, *kalvinijonas* ir *kalvinistas*²⁰. (Įdomu, kad terminas *kalvinijonai*, vieną kartą pavartotas Daukšos tekste, nėra atitinkamo lenkiškojo Wujeko teksto analogas leksinės darybos prasme, nes šioje teksto vietoje Wujeko vartota forma *kalwinistowie*²¹.) Terminai ne sykį pavartoti tame pačiame, kaip ir liuteronai, kontekste, siekiant parodyti reformatų doktrinos sąsajas ne su visuotine Bažnyčia, bet su asmeniu. Daukšos tekste buvo vartotas ir cvinglinijonų terminas, taip pat valdensų (*waldensi*) bei eponiminis pikortų (lenk. *pikarci*) terminai čekų broliams įvardyti ir dar vienas – sakramentorių – terminas sakramentinės Eucharistijos valgymo sampratos šalininkams (iš esmės taip pat kalvinistams) įvardyti²². Pastarieji tokiomis pat formomis (*zwinglian*, *waldens*, *pikart*, *sakramentarz*) buvo išplitę lenkiškoje, taip pat ir lotyniškoje XVI a. katalikų vartosenoje jau XVI a. 6-ajame–7-ajame dešimtmečiais²³.

Vietoj Bretkūno vartoto anabaptistų termino Daukša pagal LDK lenkiškoje raštijoje jau įsitvirtinusių pavyzdžių sudarė ir terminą „naujakrikštis“ (*nowochrzczeniec*). Įdomu, kad Daukša pateikė du lietuviškus darinius – be dažniau vartotos formos *naujakrikštis*, ir formą *naujakrikščionis*. Įprastesnio Daukšos vartoto darinio pagrindas buvo žodis *krikštas* (konvertavę

¹⁷ Ibid., 1, 211.

¹⁸ Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“, opracował Czesław Kudzinowski, Poznań, 1977, 1, 249–251.

¹⁹ Mikalojaus Daukšos 1599 metų „Postilė“ ir jos šaltiniai, leidimą parengė prof. habil. dr. Jonas Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 440.

²⁰ Indeks-słownik..., op. cit., 507.

²¹ Mikalojaus Daukšos..., op. cit., 1226–1227.

²² Indeks-słownik..., op. cit., 517–526; 203.

²³ Sandomiro konfesijos prakalbos tekste, besiskundžiančiame dėl protestantų pravardžiavimo, terminas *waldensy* tikriausiai dėl jo senos viduramžiškos kilmės jau ir reformatų čekų broliams buvo taikomas kaip labiau prigijęs pavadinimas, žr. *Konfesja Sandomierska...*, op. cit., 9. Lotyniška šio žodžio forma dažna buvo jau pirmuosiuose Lenkijos reformatų sinodų dokumentuose.

anabaptistai iš tiesų iš naujo priimdavo krikštą), o antroji žodžio forma, susijusi su žodžiu *krikščionis*, reiškė tai, kad ir anabaptistų „krikščioniškumas“ yra naujas. Tačiau lenkišką naujakrikščių terminą pastariesiems pirmieji ėmė taikyti ne katalikai, bet kalvinistai jau pirmuosiuose savo raštuose ir sinodų protokoluose²⁴. Jau 559 m. Radvilos Juodojo spaustuvėje Brastoje išleistame viename pirmųjų LDK reformatų bažnyčios dokumentų – „Vilniaus Bažnyčios nutarimuose“ – sutinkama daugybė lenkiškų anabaptistų ir įvairių antitrinitorių srovių įvardijimų: „Nowokrczenca, libertyny, entusiasty, swenckfeldiusse, serwety y Goniądze nowe Arriany“ (*naujakrikščiai, libertinai, entuziastai, švenkfeldai, servetai, gonezijai ir naujieji arijonai*)²⁵. Naujakrikščiai XVI a. LDK reformatų dokumentuose įvardijami ir kaip tikyba (*wyznanie nowochrzeńskie*, arba *nowokrzeństwo*), ir kaip sekta (*sekta*). Daukša sektos terminą gana plačiai taikė įvairių protestantų denominacijų atžvilgiu. Jis pateikė ir lietuvišką vienos iš antitrinitorių pakraipų – triteistų – terminą *tridieviai* (lenk. *trójbożanie*). Apskritai pirmasis lietuviškai rašęs katalikų polemistas Daukša lietuviškai vartosena pritaikė daug, dažniausiai eponiminės kilmės, terminų įvairioms Lenkijos ir LDK antitrinitorių atmainoms įvardyti: arijonai (nuo Arijaus, lenk. *aryjanie*), sabelijonai (nuo Sabelijaus, lenk. *sabellianowie*), samosatėnai (nuo Samosatėniečio, lenk. *samosatēni*), servetai ir servetionai (nuo Lenkijoje ir

Lietuvoje veikusio Migelio Serveto, lenk. *serwecian*, lot. *servetianus*), gentilijonai (nuo italų protestanto, kurį laiką gyvenusio Lenkijoje ir LDK, Valentino Gentile, lenk. forma egzistavo kaip *gentylisty*)²⁶.

Paradoksalu, bet nusakydamas įvairias protestantizmo doktrinas ir kritikuodamas jų teises vadintis visuotinėmis (katalikų) bažnyčiomis Daukša pirmasis lietuviškame tekste susiejo šiuos terminus su bažnyčios žodžiu ir taip pateikė Liuteriškos, Cvinglinijoniškos, Kalviniškos, Saskos, Šveicariškos, Naujakrikštės ir Tridiviškos (t. y. triteistinės) bažnyčių įvardijimus:

O čionai jau regēt gali žmogau krikščionie, kuri yra bažnyčia tikroji ir kuri viera geresnė: jeig anoji senų amžių Rymo ir visatimė, kuri visados ir visur skelbė krikščionystę, kuri ir sutarimu visatimės tūlų liežuvių ir giminių žmonių ir tokiu branginimu, labumu, žibėjimu ir skaistumu ir taip žibančiais prajovais ir tikraja sukcesija [t. y. įpėdinyste – D. P.] Vyskupų ir senųjų amžių, ir visaplatumu arba vardu Katalikų apgražinta, ir taip tvirtai yra pastiprinta, padrūtinta. Argi toji kuri norint naujoji Liuteriška, Cvinglinijoniška, Kalviniška, Saska, Šveicariška, Naujakrikštė, Tridiviška, kurioje nei vienybės, nei sandoros, nei čiūdu, nei sukcesijos, nei senumo amžių, nei visatimės yra, nei buvo, nei bus, tiktai žodžiai, tiktai tušti titulai žožio Dievo, tiktai nuogi žadėjimasi tiesos.

Taigi Daukša, viena vertus, gausiai pateikė lituanizuotų protestantizmo formų įvardijimų, kita vertus, visus juos vertino kaip netikrus, Daukšos žodžiais tariant „tuščius titulus“, taip nepripažindamas jiems turiningo žodžio vertės. Kadangi šiais katalikų sukurtais vardais mažai naudojosi patys protestantai (tik retais atvejais įvardydami vieni kitus), jie menkai įsitvirtino bendrinėje kalboje ir vėliau, kraštui vis labiau katalikizuojantis. Žinoma, jog bendrinėje lietu-

²⁴ Winiarska, op. cit., 227.

²⁵ Akta tho iest Sprawy Zboru Krzećciańskiego Wileńskiego ktore się poczeli Roku Pańskiego 1557. Miesiąca Decembra Dnia 14. Za sprawą Kxiędza Simona z Prossowic tego zboru superintendenta Kaznodzieie Oświeconego Książęcia Pana Mikołaja Radziwiła Woiewody Wileńskiego etc. w Breściu Litewskim MDLIX. In: *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuaniae. Zbór Pomników Reformacji Kościoła Polskiego i Litewskiego*, serya X, zeszyt 1, Wilno, 1913, 1.

²⁶ Mikalojaus Daukšos..., op. cit., 966.

vių kalbos vartosenoje XIX a. dažnesnės buvo kitos pravardės – *vokiečiai* (liuteronams įvardyti), *bambizai* (kalvinistams) ir kt.

Lietuviški naujųjų krikščioniškųjų doktrinų įvardijimai buvo reikalingi ir kitiems konfesinės polemikos apogėjaus laikotarpiu rašiusiems autoriams. Reformatiškoje Jokūbo Morkūno „Postilėje“ (1600) naudotasi tais pačiais jau įtvirtintais kitų protestantiškų denominacijų vardais. Pavyzdžiui, kritikuojant kitokias nei liuteroniška Eucharistijos sampratas, Morkūno „Postilėje“ teigta: *...tegi nutyli čionai Kapernaitai, Popiežnikai, Liuterijonai, Naujakrikščionys ir tiemus lygūs, kurie nasrais kūniškais savo nor pažyvt [valgyti – D. P.] kūną Pona Kristusa ir gert kraują jo* ²⁷.

Prūsijos liuteronas Simonas Vaišnoras savo veikale „Žemčiūga teologiška“ (1600) taip pat vartojo ką tik Bretkūno ir Daukšos pirmą kartą LDK įvestus lietuviškus kitų protestantiškųjų denominacijų atstovų pavadinimus (*kalvinistai, arijonai, cvinglijonai, sakramentoriai*). Lietuviškai vartosenai Vaišnoras teikė ne Daukšos vartotą naujakrikščių, bet Bretkūno Prūsų Lietuvoje įtvirtintą anabaptistų terminą. Vaišnoras gana dažnai buvo linkęs ir nelituanizuoti lotyniškų terminų (ypač ankstyvosios krikščionybės ir Naujųjų laikų antitrinitoriškų pakraipų įvardijimų), lietuviškame tekste palikdavo šaltinyje buvusias lotyniškas formas²⁸. Kaip ir Daukša,

nepaisydamas protestantiškosios „giminystės“, liuteronas Vaišnoras visus juos vartojo kaip kritiškus pseudovardus, priešindamas jų doktriną tikrajai evangeliškai:

Velnius nesa gvoltu verčias ant prapuldimma Evangelijas ir tikraji urėda žodžia Dieva, pramanydams netiektai silingus neprietelius, karalystas Turka ir Popiežiaus, bet ir kita zdroda jisai žina, atrasdams sau tikrus tarnus, kaip tatai yra Kalvinistai, ir Anabaptistai, ir Arijonai etc, kurie šviesųjį mokslą ir sakramentus vėl apbjaurin, jeib taip galėtų šventąjį mokslą Evangelijas užtrukinti ²⁹.

Versdamas Adamo Francisci teologinį tekstą iš lotynų kalbos, kuriame daug dėmesio skirta antitrinitorių kritikai, Vaišnoras, kaip ir Daukša, buvo tarp pirmųjų, lietuviškame tekste pateikusių daug ankstyvosios krikščionybės ir Naujųjų laikų antitrinitorių doktrinų įvardijimų (*Manichėjai, Sabelijanorai, Flacianai, Entuziastai, Valentinijanorai, Samosatėnai, Neoterikai, Švenkfeldijonai* ir kt.).

XVII a. slūgstant polemiam įkarščiui ir vis labiau įsitvirtinant kontrreformacijai, opozicinių konfesinių stovyklų aistra pravardžiuotis silpo, tad mažėjo ir terminijos poreikis. Katalikų lietuviškoje raštijoje ir XVII a. įvardijimai buvo suvokiami kaip pravardės, o ne vartoti teiktini žodžiai. Jėzuitas Konstantinas Sirvydas, savo „Punktuose sakymų“ (1629–1644) vartojęs terminą *kalvinista*, savo žodyne nei jo, nei kitų protestantų įvardijimų vartoti neteikė. Sirvydo vartoseną pasižymi tipišku jėzuitams kalvinistų kaip krikščioniškos bendruomenės nepripažinimu – *heretikai Kalvinistos* ³⁰. Senajai

²⁷ *Postilla Lietuwiszka tatay est Iżguldymas Prastas Ewangeliu ant koźnos Nedelios ir Szwentes per wisus metus Kurios pagal buda sena Baźniczioy Diewa est skaitomos. Nu isz nauia su didźiu perwezdeghimu est iźduota. Nokladu Jos Mili: Ponios Zophios paszuszwes Ponios Morkuwienes Wnuczkienes Marszalkienes K. J. M. Wilniuj Per Jokuba Morkuna tarnu Kunigayksczia Jo Milistos Pona Krisztafa Radiwila, 1600, 1, 143.*

²⁸ Pavyzdžiui: *Potam Enthusiastarum, Schuuenckfeldianorum, Caluinarum ir tiemus lygių klaigonų...*, cit iš: *Simono Vaišnoro 1600 metų „Zemczuga Theologichka“ ir jos šaltiniai*, parengė Guido Michelini, Vilnius: Baltos lankos, 1997, 294.

²⁹ *Ibid.*, 55–56.

³⁰ *Punkty Kazan od Adwentu aż do Postu, Litewskim ięzykiem, z wytłumázczeniem ná Polskie Przez Kśiedza Konstantego Szyrwida, Theologa Societatis Iesu z Dozwoleniem Starszich wydáne. W Wilnie, W Drukárni Akádemiey Societatis Iesu, Roku M. DC. XXIX, 193.*

me Sirvydo žodyno variante protestantams nusakyti vartotas tik lotynizmas *heretikas*, *herezija* (lenk. *kłcerz*, *kłcerstwo*), neteiktas ir joks lietuviškas protestantų kunigo įvardijimas, apsiribojant lotyniško *haereziarcha* ir lenkiško *kacermistrz* terminais³¹. Vėlesniuose žodyno leidimuose teiktos tos pačios *heretiko* ir *herezijos* pozicijos, tačiau jas papildė platesni negatyvaus vertinimo paaiškinimai. Štai trečiajame žodyno leidime (1642) terminas *heretikas* paaiškintas žodžiais *tiesos priešininkas* ir *dūšiažudys*³². Šiame leidime atsirado ir neigiami protestantų kunigo apibrėžimai: *mokytojas herezijos*, *paklaidų pramanytojas* ir *puikus* [t. y. išpuikęs, pasi-pūtes] *naujų mokslų krikščionystėj sakytojas*. Tačiau pabrėžtina, kad jėzuito Sirvydo žodynas buvo angažuotas ir nebūtinai atspindi tikrąją viešosios vartosenos padėtį. Kadangi lietuvių kalba beveik nevartota LDK viešuosiuose valstybės ir Bažnyčios dokumentuose, sunku nustatyti, ar lietuviškoje XVII a. vartosenoje (galbūt šiek tiek neutralesnėje) buvo įsitvirtinę, pavyzdžiui, Daukšos vartoti terminai. Katalikų lietuviškoji literatūra pasižymėjo ypač negatyviu protestantų vertinimu, todėl ir jų įvardijimo žodynas ne plėtėsi, o siaurėjo. 1759 m. Vilniuje išspausdintame „Ziwate Pona Yr Diewa musu“ perspėta apie pomirtinio teismo siaubus, tarp jų ir tokį: *Regės daug sprovų labai piktu, kaipo Liutarį, Kalviną, Arijušą ir kitų Keretikų*³³.

Lenkijoje ir Lietuvoje dabar plačiai vartojamą terminą *kalvinizmas* (*kalwinizm*), taikomą visai denominacijai ir tikybai įvardyti, anksčiau-

³¹ *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 125.

³² *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas, Dictionarium trium linguarum*, Vilnius: Mokslo, 1979, 189.

³³ *1579 metų „Ziwatas“*. Faksimilinis leidinys, parengė Aleksas Girdenis ir Petras Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 318.

siai lenkiškoje raštijoje pavartojo žymus XVII a. katalikų pamokslininkas Fabianas Birkowskis (1632). Tačiau lenkiškas terminas neįgavo platesnio valstybinio teisinio statuso ir buvo vartojamas labai retai – XVII a. lenkiškuose raštuose žinomi tik septyni tokios vartosenos atvejai, visais jais ne pačių kalvinistų (dažniausiai katalikų) spausdintuose raštuose³⁴.

Albertas Vijūkas-Kojalavičius savo lotyniškai rašytoje „Lietuvos bažnyčios istorijoje“ (1650), pasakodamas apie ankstyvąją LDK Reformacijos etapą, sistemingai vartojo žodžius *erezija*, *eretikas*, *Liuterio sekėjai*, *Augsburgo konfesijos sektantai*, taip pat frazes *liuteronų bažnyčia* (pastatui įvardyti), *liuteronų sekta* ir tiesiog *liuteronai* (*lutheranos*). Tačiau Radvilą Juodajį susiejo su kalvinizmu³⁵. Sistemingiausiai kalvinistams įvardyti Vijūkas-Kojalavičius vartojo būdvardžio *kalviniškas* lotyniškas formas (*calviniana secta*, *calviniana synagoga*) kartu su žodžiais *sekta*, *apeigos*, *erezija*, *sinodas*, *bažnyčia*. Šią tikybą išpažįstantį asmenį vadino kalvinijonu – *calvinianus*³⁶. Vartojo ir įvardijimą *kalvinistai*³⁷. Antitrinitoriams įvardyti Vijūkas-Kojalavičius vartojo terminus *arijonai* ir *arijonizmas*.

Tad apibendrinant galima pasakyti, kad XVI a. vartosenoje pirmuosius „terminus“ dviem protestantiškoms – liuteronų ir kalvinistų – denominacijoms įvardyti pritaikė ir vartojo

³⁴ Winiarska, op. cit., 211.

³⁵ A. Vijūkas-Kojalavičius, „Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *A. Vijūkas-Kojalavičius, Lietuvos istorijos įvairenybės*, Vilnius: LLTI, 2004, 148–149. Be abejonės, Radvilos kalvinizmą Vijūkas-Kojalavičius taip pat traktavo kaip paklydimą ir ereziją.

³⁶ Lietuviškame teksto vertime vienur pateikta vartoseną *kalvinistų* (pvz., kalvinistų apeigos, sinagoga, kalvinistas), kitur – *kalvinų* (sekta, sinodas), dar kitur – *Kalvino* (erezija). Vijūko-Kojalavičiaus tekste daugiausia laikytasi formų „kalvinijonas“ ir „kalviniška“ (*calviniana*, *calviniano*, *calvinianus*), žr. Vijūkas-Kojalavičius, op. cit., 151–163.

³⁷ *Ibid.*, 160–161.

kitų tikybų autoriai, panaudodami Reformacijos laikotarpiu susiformavusias eponimines formas *liuteriai*, *kalvinai* ir ypač priesaginius jų vedinius. Visi katalikų ir dažni priešingų protestantizmo stovyklų vartosenos atvejai turėjo menkinamąją reikšmę, tačiau jau XVI a. įvairių protestantų denominacijų protokoluose imta vartoti šiuos terminus įvardijant vieniems kitus ir taip menkinamąją reikšmę pamažu neutralizuojant. Protestantų, kaip ir katalikų, dokumentuose vartotos ir priesaginės, ir nepriesaginės formos (pavyzdžiui, reformatai čekų broliams įvardyti vartojo žodį *pikardai*). Antitrinitorių ir anabaptistų kritika daugiausia užsiėmę kalvinistai pirmieji pateikė šių bendruomenių kritiškų įvardijimus. Nepaisant to, kad protestantų vardų semantinę negatyvų turinį XVI a. antrojoje pusėje jau bandyta neutralizuoti, protestantiškų denominacijų dokumentuose jie taikyti tik vieniems įvardijant kitus. Patys liuteronizmo ar kalvinizmo tikybos atstovai XVI a. savęs taip nevadino, tokiais terminais neapibrėžė nė savo religinių doktrinų. Kitakalbėje XVII a. LDK katalikų raštijoje, ypač istorinio pobūdžio vertiniuose, nepaisant išlikusio negatyvaus požiūrio, pastebimas ir terminijos mokslinimo, formalizavimo polinkis.

Oficialusis valstybės santykis dokumentuose apibrėžiant savo santykį su protestantais buvo įvairus. Jau I LDK Statute 1529 m. buvo įvesta sąvoka *eretikas*. Eretikams drausta sudarinėti testamentus ir būti jų liudininkais³⁸. Manytina, kad čia jau turėti galvoje atsirandantys Reformacijos šalininkai, nors tiksliau terminas nedetalizuotas. Statutas išleistas konservatyviu LDK Reformacijos draudimo laikotarpiu, kuriuo nesileista į jokių dialogus su atskilėliais nuo Bažnyčios. Jame nenurodyta ir jokia grįžimo ar kon-

versijos galimybė. Ir pirmajame LDK edikte dėl erezijos, 1542 m. gegužės 19 d. Žygimanto Senojo išleistame prieš Abraomą Kulvietį ir kitus eretikus, nebuvo fiksuota galimybė apostatams išsižadėti erezijos ar atlikti atgailos aktą. Gavus „aiškius liudijimus“ reikalaujama, kad vyskupas baustų „pagal savo pareigas ir galią“, pasitelkdamas pasaulietinės valdžios pagalbą³⁹. Detaliau ir jau kitaip eretikas nusakytas II LDK Statute 1566 m. – kaip asmuo, „užsispyrusiai“ besilaikantis erezijos ir nenorintis grįžti „krikščionių bažnyčion“. Pabrėžtinai skirtumas tarp gudiškojo ir lotyniškojo statutų variantų. Gudiškajame nusakant tokį nenorėjimo grįžti Bažnyčion atvejį vartota sąvoka „krikščionių tikyba“ (*вера хрестиянска*), o lotyniškajame – „katalikų bažnyčia“ (*catholicam ecclesiam*). Tad II LDK Statute nurodyta konversijos – grįžimo į katalikybę – galimybė, kuria reikėtų pasinaudoti norint teisėtai sudaryti testamentą. II Lietuvos Statutas atspindi situaciją, susijusią su 1553 m. Radvilos Juodojo pradėtu atviru Evangelikų bažnyčios kūrimu ir katalikybės pakitusia pozicija – dar gana vangiomis, tačiau jau rodomomis pastangomis grąžinti jos šalininkus tradicijon. Pastebima ir III Lietuvos Statuto tolerancijos apraiška – į jo III 3 straipsnį įtrauktas 1573 m. Varšuvos konfederacijos aktas su nauja sąvoka *disidentas*, išbraukiant sykiu ir diskriminacinę sąvoką *eretikas* iš akto apie testamentų rašymo teises. Disidentizmo sąvoka (*dissidentes de religione*) pirmą kartą pavartota 1573 m. Varšuvos konfederacijos tekste, pavadintame „Pax Dissidentium“, suteikiančiame konfesijos išpažinimo laisvę Respublikoje. Varšuvos konfederacijos dokumentu disidentizmas pirmą kartą Europoje buvo pabandytas įtvirtinti kaip teisinė valstybės apibrėžtis protestantų atžvilgiu,

³⁸ Edvardas Gudavičius, „Reformatų testamentų teisės apribojimas Lietuvos statutuose“, *Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1977, 77.

³⁹ „1542 m. gegužės mėn. 19 d. ne katalikų persekiojimas Lietuvoje“, *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai* 1, 165–166.

galinti pakeisti negatyvų erezijos terminą. Lenkijos ir Lietuvos valstybė buvo pirmoji, įtvirtinusi šį teisinį terminą valstybiniuose dokumentuose. Vis dėlto Varšuvos konfederacijos rengėjai terminą, nors ir neišplitusį teisinėje Europos kalboje, tikriausiai jau žinojo. Bene pirmą kartą jis pavartotas Italijoje XVI a. 3-iajame–4-ajame dešimtmečiais prasidėjus aktyviam slaptos protestantiškos leidybos periodui. 1532 m. Venecijoje Hermannus Bodius pseudonimu (spėjama, kad taip pasirašė Martinus Butzeris) buvo išspausdintas veikalas „Unio dissidentium“⁴⁰. Stepono Batoro laikais apibrėžimas *dissidentes de religione* buvo pakoreguotas į *dissidentes in religione*. Tiesa, XVI a. apibrėžtis, galbūt apėmusi visus LDK piliečius nekatalikus, t. y. ir stačiatikius, XVII a. aktuose buvo imta taikyti tik protestantams, o po 1648 m. dar labiau susiaurinta ir vartota tik kalbant apie Sandomiro konfesiją priėmusias bažnyčias ir netaikyta antitrinitoriams. („Arijonų erzija“ buvo pasmerкта jau 1556 m. Žygimanto Augusto ediktu Vilniuje prieš Petrą Gonezijų⁴¹.) Vijūkas-Kojalavičius savo Bažnyčios istorijoje taip pat santūriai pacitavo Varšuvos konfederacijos tekstą, kuriame protestantams įvardyti vartotas disidentų terminas, tačiau savo originalaus teksto vietose šio neutralaus termino protestantams netaikė⁴². Pabrėžtina, kad populiarie viešojo Lenkijos ir LDK literatūrinė kalba termino *disidentizmas* beveik nevartojo ir joje nebuvo atsisakyta termino *eretikas*, kaip rodo ir minėtas Sirvydo žodynas. Di-

⁴⁰ Ugo Rozzo, *Linee per una storia dell'editoria religiosa in Italia (1465–1600)*, Udine, 1993, 36.

⁴¹ Józef Jasnowski, „Dwa edykty Zygmunta Augusta: przeciwko Piotrowi z Goniądza i Janowi Łaskiemu“, *Reformacja w Polsce*, 1939, IX–X, 442–443.

⁴² Tiesa, lietuviškame Vijūko-Kojalavičiaus kūrinio vertime šiuo terminu nepasinaudota, žodį pateikiant fraze „skirtingo tikėjimo besilaikanyš“. Žr. Vijūkas-Kojalavičius, „Įvairenybės...“, op. cit., 155. Kadangi žodis *disidentas* turėjo termino statusą ir jo vertimas nėra vienprasmis, manytina, kad vertime reikėtų jo nekeisti.

sidentizmo sąvoka kitose Europos tautinėse kalbose vartota tik nuo XVIII a.: prancūzų – nuo 1752 m., anglų – nuo 1767 m., italų – nuo 1797 m.⁴³ Lenkiška forma *dysydenci* fiksuojama nuo 1668 m.⁴⁴ Oficialiuose Lenkijos-Lietuvos valstybės dokumentuose disidentizmo sąvoka nebuvo pamiršta ir XVIII a. Teisiniuose tekstuose buvo ginama disidentų tikėjimo teisė vadintis ne sekta ar erezija, bet tikyba, religija arba konfesija, kaip tai pabrėžta 1732 m. Respublikos teisyne⁴⁵. Lenkijos-Lietuvos valstybėje susiformavęs teisinis terminas senojoje lietuvių kalboje nepriėjo protestantams įvardyti. Žodžio vartoti iš viso neteikia net ir XX a. lietuvių kalbos žodynas (tikriausiai dėl to, kad sovietiniu laikotarpiu terminas *disidentas* vietoj religinės buvo įgijęs politinę antisovietinio įvardijimo semantiką), tačiau juo kartais naudojama pastarųjų metų istoriniuose darbuose.

Vokiečių kalboje kaip disidentizmo analogas jau XVII a. atsirado ir dar vienas terminas – *nonkonformizmas*, taikytas nevalstybinėms doktrinoms. Vokiečių kalboje *nichtkonformistische Religionsgruppen* pirmą kartą tokia prasme fiksuojamas 1628 m.⁴⁶ Terminai *disidentizmas* ir *nonkonformizmas* imti vartoti XIX–XX a. mokslinėje historiografijoje. Lietuvos Reformacijos istorikas J. Łukaszewiczius XIX a., remdamasis XVI a. susikūrusiu pavadinimu, rašė

⁴³ Vincenzo Orioles, *Percorse di parole*, Roma: Il Calamo, 2002, 116. Kaip žinoma, lotynizmas, kuris nuo XVI a. žymėjo atitrūkimą nuo doktrininės nuomonės ar dominuojančios ideologijos, XX a. 6-ajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje ėmė žymėti politinį ir intelektualinį priešinimąsi.

⁴⁴ Winiarska, op. cit., 222. Veiksmažodis *dissideo* reiškia tiek „būti pasidalijus į dvi partijas“, tiek „būti kitokiam, skirtingam“, o *dissidium* – išsiskyrimą ir atsisiskyrimą. Todėl disidentų įvardijimas yra polisemantiškas, galintis reikšti ir besiskiriančius pažiūromis tarpusavyje, ir atsiskyrusius nuo pagrindinės daugumos.

⁴⁵ Winiarska, op. cit., 188.

⁴⁶ 8-ajame dešimtmetyje nonkonformizmo terminą plačiai ėmė vartoti Vakarų historiografija, pvz., M. Lienhardas.

„Lietuvos Helvetų tikybos istoriją“, vartodamas ir istorinius disidentizmo, helvetų tikybos, kalvinų, liuterių, daugelį istorinių antitrinitorių įvardijimų⁴⁷. Lenkų Reformacijos istorikas L. Szczuckis XX a. istoriografijoje išgalėjusius terminus *heterodoksija* (taip pat *erezija* ir *eretikai*), *kairysis Reformacijos sparnas*, *radikalioji Reformacija* siūlė pakeisti šia religinio nonkonformizmo sąvoka⁴⁸. Tokį apibrėžimą autorius siūlė taikyti visiems asmenims ir religinėms grupėms, kurios priešinosi institucionalizuotą bažnyčių (katalikų, liuteronų, reformatų, etc.) doktrinoms⁴⁹.

Protestantų įsivardijimai

Pažymėjus, kad pagrindinių protestantizmo srovių (liuteronų, kalvinistų, etc.) nominalusis identitetas jau nuo Reformacijos pradžios buvo kuriamas kaip žeminantis ir nuo „tikrųjų“ krikščionių atskiriantis (net ir priesaginiai terminai XVI a. taikyti tik kitų denominacijų atžvilgiu), įdomu apžvelgti, kaip savo protestantiškąją tapatybę nusakė patys LDK protestantai.

„Svetimųjų“ taikytų eponiminės kilmės (t. y. susijusių su asmens vardu) pavadinimų tiek savo konfesinio identiteto, tiek išpažįtamų doktrinų atžvilgiu LDK kalvinistai iš esmės neprišėmė, o Prūsijos liuteronai sau ėmė taikyti gana vėlai. Stanislovo Rapolionio „Dispute dėl Bažnyčios ir jos požymių“ (1543) įrodinėta nau-

jai susikūrusią bendruomenę esant *tikraja, Dievo bendrija, bendrija, kurią Dievas globoja*, ir supriešinant ją su netikra *popiežiaus karalyste*⁵⁰. Bernardas Holtorpėjus elegijoje, mirus Rapolioniiui (1545), savo doktriną tapatino su tikruoju „pamaldumu“ (*pietatis*), „tikraja tikyba“ (*vera religionis*)⁵¹. Kulvietis pirmajame Lietuvos „Tikėjimo išpažinime“ (1543) deklaravo priklausąs Bažnyčiai, nuo kurios jo atskirti neturi teisės gobšuliai ir nemokšos. Jonas Hopijus kalboje, pasakytoje Kulviečio mirties metinių proga (1547), teigė, kad Kulvietis susidomėjo „dangišku mokymu apie gryną Kristaus Evangeliją“ ir pamatė, kaip piktnaudžiavimas yra išskverbęs į „Dievo Bažnyčią“. Reformacijos mokymas kalboje ne sykį įvardijamas tikraja krikščioniška religija⁵². Kulvietis laikęs save krikščionimi ir norėjęs tarp kitų krikščionių būti palaidotas, tačiau žinojo, kad krikščionybės „priešai“ tam priešinsis. 1553 m. V. Agripas laidotuvių kalboje pirmojo iš Radvilų Jono Radvilos posūkis į protestantizmą apibūdintas panašiai: „... jis buvo tikrosios Dievo Bažnyčios narys ir karščiausiai mylėjo nesugadintą evangelijos mokymą, kuris šiais laikais pasirodė, ir jį išpažino“⁵³. Kitoje kalbos vietoje, minėdamas karaliaus Žygimanto Augusto palankumą reformacijai, Agripa taip pat naują tikėjimo išpažinimą sieja su įvardijimu „Dievo Bažnyčia“. Tad ankstyvuosiuose protestantų tapatybės įvardijimuose XVI a. 5-ajame dešimtmetyje sutinkama LDK protestantų nuostata save vadinti *krikščionimis, tikraisiais*

⁴⁷ Józef Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie* 1–2, Poznań, 1842.

⁴⁸ Radikaliosios reformacijos terminą plačiausiai įtvirtino G. H. Williamsas savo klasikiniame veikalė „Radikalioji reformacija“ (*The Radical Reformation*, 1962), Lietuvoje – I. Lukšaitė (*Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje*, 1980). Kairiosios reformacijos („the Left Wing of the Reformation“) terminą vartojo reformacijos istorikas R. Baintonas.

⁴⁹ Lech Szczucki, *Nonkonformiści religijni XVI i XVII wieku. Studia i szkice*, Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Filozofii i Socjologii, 1993, 7.

⁵⁰ *Stanislovas Rapolionis*, Vilnius: Mokslas, 163–174.

⁵¹ *Ibid.*, 224–235.

⁵² Ramunė Dambrauskaitė-Muralienė, „Johano Hopijaus kalba mirus Abraomui Kulviečiui (1547) – Abraomo Kulviečio biografijos šaltinis“, *Literatūra* 42 (3), 2000, 120–131.

⁵³ [Venclovas Agripa] *Oratio funebris de illustrissimi Principis et domini domini Iohannis Radzivili Oliciae et Nesnisi Ducis, vita et morte, scripta a Wenceslao Agripa Lithuano* [Vitebergae: Typis Georgii Rau], 1553, 45.

krikščionimis, o besiformuojančią doktriną sieti su Evangelijos mokymu (evangeliškumu) ir tikrąja Dievo Bažnyčia. Pirmieji LDK katekizmai, išleisti lenkų kalba Radvilos Juodojo spaustuvelyje Brastoje 1553–1554 m., teigė perteikiantys krikščionišką mokslą ir krikščioniškus įstatymus. Pirmasis LDK giesmynas, ten pat 1559 m. išleistas, skelbė spausdinąs krikščioniškas giesmes Krikščionių bažnyčiai. Tokios nuostatos laikytasi ir ankstyvuosiuose lietuviškuose protestantų leidiniuose. Martyno Mažvydo raštuose protestantišką tapatybę žymi ypač dažnai vartojami žodžiai *krikščionis*, *krikščioniškas*, *krikščionystė*, šiuos įvardijimus priešinant *pagonybei* ir *popiežiškam raugui* (ginta krikščionystė, „čysta nuog popiežiška rauga“⁵⁴). Be šios, kitokių protestantiškos tapatybės įvardijimų Mažvydo žodyne nesutinkama. Pirmuosiuose lietuviškuose reformatų leidiniuose – Merkelio Petkevičiaus katekizme (1598) ir Morkūno postilėje (1600) – taip pat randama įvairių krikščionio ir krikščioniško tikėjimo įvardijimo formų. Petkevičiaus lenkiškoje prakalboje deklaruojamas siekis perteikti *krikščionių tikėjimo sumą*, o lietuviškuose tekstuose pastebimi *krikščionių viera* ir *krikščionies žmogaus* įvardijimai⁵⁵. Morkūnas lietuviška prakalba taip pat kreipiasi į *krikščionišką žmogų* ir savo postilės tekste, kalbėdamas apie savo bendruomenę, vartoja įvardijimus *krikščioniška bažnyčia* ir *krikščioniška viera*⁵⁶.

Šalia įsivardijimo *krikščionis* lenkiškoje ir lietuviškoje vartosenoje tvirtinosi ir terminas *evangelikas*. Jis XVI a. buvo vartojamas nepalyginti rečiau, tačiau, kaip ir *krikščionis*, buvo bū-

dingas visoms – ir liuteronų, ir kalvinistų, ir čekų brolių – vartosenos tradicijoms. Pirmieji lenkiškoje oficialiojoje kalboje jį ėmė sau taikyti Mažosios Lenkijos protestantai – taip rašyta jau 1560 m. sinodų protokoluose, pavyzdžiui, tų metų Ksiažo sinodo protokole (*ewangelikowie małopolscy*)⁵⁷. Reikia pabrėžti, kad labai anksti žodis randamas ir lietuviškame tekste. „Mes, kurie sakamės Evangelikais“, – teigta rankraštinėje Volfenbiutelio „Postilėje“ (apie 1573), kurioje daugeliu atvejų dominuoja tas pats krikščionių įsivardijimas⁵⁸. Pastaroji frazė rodytų, kad toks lietuviškas tapatybės nusakymas turėjo būti gana naujas ir tekste negalėjo būti taip lengvai atpažįstamas, kaip įvardijimas *krikščionys*. Senojoje lietuviškoje protestantų raštijoje plačiau šis vardas nelabai prigijo, jo nevartojo savo postilėje ir Bretkūnas. Jeigu Volfenbiutelio „Postilė“ iš tiesų galima datuoti 1573 metais, tai yra vienas ankstyviausių evangelikų termino paminėjimas masinei vartosenai skirtoje raštijoje, nes net ir lenkiškoje protestantų raštijoje evangeliko tapatybė šiuo žodžiu imta nusakyti tik XVI a. 9-ajame dešimtmetyje. Vis dėlto dėsninga, kad visa, tiek liuteronų, tiek kalvinistų, lietuviškoji lietaratūra nuo XVI a. vadinta tiesiog krikščionių literatūra, krikščioniškomis knygomis (pvz., Mažvydo *Katekizmusa prasti žadei... ir giesmės dėl krikščionystės*, *Giesmės krikščioniškos*; Petkevičiaus *Katechism albo krotkie... zebranie wiary i powinności Krześciańskiey* ir kt.). Pažymėtina, kad lietuviškoji protestantų terminologija buvo ypač susieta su šia viena veikiausiai nuo žodžio *krikštas* kilusia šaknimi. Darybos požiūriu ėmė rasti tik šiek tiek jo priesaginių vedinių, reprezentuojančių pro-

⁵⁴ Mažvydas, *Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parūpino dr. Jurgis Gerullis, Kaunas, 1922, 541.

⁵⁵ 1598 metų Merkelio Petkevičiaus *Katekizmas*, 2-asis leidimas (fotografuotinis), Kaunas, 1939, 3.

⁵⁶ *Postilla...*, op. cit., d. 1, 142, d. 2, 277, ir kitur.

⁵⁷ *Akta synodów różnowierczych w Polsce. Opracowała Maria Sipayllo*, t. II, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1972, 49.

⁵⁸ *Wolfenbüttelio Postilė*, op. cit, 320.

testantiškąjį identitetą. Taip Mažvydo žodis *krikščionystė*, pirmą kartą pavartotas jau pirmos lietuviškos knygos pavadinime (1547), jos eiluojoje lietuviškoje prakalboje ir kitur, turėjo būti suprantamas kaip dabartinės vartosenos *protestantizmo* ar *evangelizmo* atitikmuo ir opozicija Romos katalikų doktrinai, bet ne kaip visų krikščionybės atmainų įvardijimas. Kaip rodo pirmieji Vilniaus Reformatų bažnyčios nutarimai („Akty Zboru Krześciańskiego Wileńskiego“, 1559), Radvilos Juodojo sukurta Bažnyčia taip pat buvo pavadinta Vilniaus Krikščionių bažnyčia, jos dokumentuose *tikroji* Bažnyčia, priešinama antitrinitorių sektoms, įvardijama kaip Krikščionių bažnyčia (*Kosciel, Zbor Krzescianski*)⁵⁹. Tiek liuteronų, tiek kalvinistų (tiek vėliau ir unitorių) populiarioji konfesinė literatūra – katekizmai, įvairūs giesmynai – ne tik XVI a., bet ir XVII a. buvo beveik visuomet įvardijami kaip *krikščionių* mokslo, religijos giesmių ar pamokslų knygos. Lietuvoje protestantų raštijoje ir XVII a. dominavo XVI a. tradicija save įvardyti tik krikščionimis ir Krikščionių bažnyčios nariais – reformatų katekizmai bei kita literatūra ir toliau vadinti *krikščioniškos* literatūros vardu. Kaip ir XVI a., tai buvo suvokta kaip Romos bažnyčios (t. y. su vieta ir asmeniu susijusios Bažnyčios) narių opozicija.

Nors Prūsų Lietuvoje liuteronų kofesijai įvardyti buvo pradėtas vartoti ir konfesijos Augustanos arba Sasų įvardijimas (kaip Vaišnoras „Žemčiūgos teologiškos“ (1600) antraštiniame puslapyje⁶⁰), Vaišnoras į Prūsų Lietuvos liuteroną skaitytoją lietuviškai kreipėsi ir kaip į *tikrą katalicką krikščionišką skaitytoją*, o Prūsijos bažnyčią vadina *Katoliškąja Bažnyčia (mokslas mūsų Bažnyčias Katoliškosias)*, ją priešindamas

⁵⁹ *Akta...*, op. cit., 1.

⁶⁰ *Simono Vaišnoras 1600 metų Žemczuga Theologischa ir jos šaltiniai*, op. cit., 37.

Popiežiškajai ir *Mahometiškajai*, taip atliepdamas ir LDK protestantų tradiciją vadinti savo tikėjimą ir Bažnyčią tikrąja katalikiška bendrija⁶¹. Katalikų pavadinimas XVI a. raštijoje nereikšė tik Romos katalikų bendruomenės. Jau pirmieji protestantai, susidūrę su Romos mėginimu atimti iš protestantų bandymus vadintis tikrąja, apaštališkąja Katalikų bažnyčia, Romos bažnyčia ir jos tradicijai įvardyti sukūrė atitinkamus nuvertinančius terminus, sykiu ir išimtinę teisę vadintis katalikais. Aleksandras Rodūnionis giesmėje „Skambėk linksmai balse mana“, perdirbtoje pagal Tomo Akviniečio himną „Pange lingua gloriosi“ ir išspausdintoje Mažvydo giesmyno antroje dalyje (1570), pirmą kartą lietuviškame tekste Romos bažnyčios atstovus pavadino *popiežiškais*⁶². Kitakalbėje XVI a. LDK protestantų literatūroje toks Romos katalikų bažnyčios atstovų įvardijimas tapo nuolatinis jau Radvilos Juodojo Brastos spaustuvės, veikusios 1553–1567 m., lenkiškuose leidiniuose (1556 m. Radvilos Juodojo atsakyme popiežiaus nuncijui Aloisijui Lippomanui, 1559 m. „Vilniaus bažnyčios tikėjimo išpažinime“ ir kt.). Vėliau, LDK pradėjus veikti jėzuitams, plačiai polemikoje imtas taikyti lojolininkų įvardijimas (pvz., Volano veikalas „Vilniaus lojolininkų stambeldystės pasmerkimas“). Įvairove pasižymėjo Vaišnoras vertiniai. Savo „Žemčiūgoje teologiškoje“ katalikams jis taikė *rymionių* (taip vertė lotyniškąjį *romanorum*), taip pat *jėzuvitų* terminus⁶³. Savitas jo vertinys,

⁶¹ *Ibid.*, 48–49; 56.

⁶² Reikia pabrėžti, kad įvardijimai *katalikas*, *katalikiškas* XVI a. raštijoje nebuvo nuoroda tik į Romos bažnyčios narį ar konfesiją, terminą remdamiesi graikiško žodžio *katholikos* („visuotinis“) reikšme, gana plačiai sau taikė ir protestantiškos denominacijos. Katalikų bažnyčios vardo tapatinimas su Romos tikėjimo išpažinėjais labiau išplito kontrreformacijos metais jėzuitų raštijoje (P. Skarga ir kt.).

⁶³ *Simono Vaišnoras...*, op. cit., 536, 142.

taikytas katalikams, – *balvonmeldžiai* (taip vertė lotyniškąjį *idolatri*)⁶⁴. Vaišnoras jį vartojo pasinaudodamas jau išplitusiu lietuvių protestantų kalboje žodžiu *balvonystė* (lot. *idolatria*)⁶⁵. Lenkiškoje XVI a. raštijoje atitikmuo *balwochwalstwo* buvo išplitęs ypač plačiai (XVI a. vartosenoje nurodomi 334 atvejai)⁶⁶. (Balvonmeldžių įvardijimas prigijo Prūsų Lietuvos raštijoje, juo, pavyzdžiui, naudotasi ir pirmajame lietuviškame spausdintame Naujojo Testamento vertime (1701), o vėlesniuose Prūsijos lietuvių raštuose vartota *balvongarbiai*, *balvonbažnyčios*, etc. žodžiai⁶⁷.) Taip XVI a. vyko kova terminais dėl krikščioniškojo identiteto, rodanti visų pastangas pasisavinti visuotinės, krikščioniškos Katalikų bažnyčios vardą, priešininkus siejant su vieta, asmeniu ar neteisėtai pasisavinta valdžios ir vardo vartojimo pirmenybe. Ir visą XVII a. LDK evangelikų testamentuose Teisingosios bažnyčios (*Kościola Prawdziwego*), kaip ją 1611 m. pavadino Kristupas II Radvila⁶⁸, priešininkė – Romos katalikų tikyba – buvo įvardijama popiežyste ir stambeldyste (*papiestwo*, *balwochwalstwo*).

XVI a. LDK protestantų tikėjimo išpažiniuose, rašytuose lotynų ir lenkų kalbomis, situacija panaši. Kulviečio ankstyvasis „Cofessio fidei“ (1543) savo tikėjimo tiesų dar neišskiria kaip atskiros nuo Bažnyčios atsiskiriančios konfesinės doktrinos. Konfesija, parašyta po Regensburgo bažnytinio susirinkimo, išdėsto ten svarstytas Bažnyčios reformos galimybes, joje

dar tikima visuotine Bažnyčios reformos galimybe, todėl tiesos formuluojamos tik kaip Kristaus mokymo šviesos ir nemokšų Bažnyčios priešų tamsumo opozicija, neskelbiant denominacijų atskyrimo⁶⁹. Pirmą griežtą distinkciją tarp *krikščionių* ir *popiežiškių* nubrėžė Radvilos Juodojo atsakymas popiežiaus nuncijui Lippomanui (1556)⁷⁰. Nors tai nebuvo oficialus Bažnyčios tikėjimo išpažinimas, publikuotas keletą kartų įvairiomis kalbomis, jis įgavo net tarptautinį konfesinio manifesto pobūdį. Radvila Juodasis tekste savo tikėjimą paskelbė tikruoju krikščionių tikėjimu, supriešindamas jį su popiežiaus – *Babilono paleistuvės* – erezija ir stambeldyste. Laiške Radvila save įvardijo krikščionimi ir operavo *krikščionių tikėjimo* ir *Krikščionių bažnyčios*, taip pat *Kristaus bažnyčios*, *Visuotinės bažnyčios*, *Katalikų bažnyčios* sąvokomis kaip sinonimais, jas priešindamas *Romos bažnyčiai*, *popiežystei*, siejamai ne su Evangelija, bet su neteisėta valdžios uzurpacija. 1559 m. Brastoje išleistame „Vilniaus bažnyčios tikėjimo išpažinime“ (pagrindinis autorius Simonas Zacijus) taip pat tebesinaudojama krikščionių ir Krikščionių bažnyčios (*zbor Krześciański*) sąvoka, priešinantis pravardžiaivimui *sakramentistais*, *cvingliais* arba *ekolampadijais*⁷¹. Tad dar prieš skylant LDK reformatų bažnyčiai Radvilos Juodojo veiklos metais LDK protestantų bažnyčia save tiesiog įvardijo Krikščionių bažnyčia ir netapatino savęs su konkrečia Lutherio, Zwinglio ar kita doktrina.

⁶⁴ „Balvonmeldžių karalystoje Popiežiškoje, kuire nemirusiuosius žmones meldžia...“, *Simono Vaišnoro...*, op. cit., 464.

⁶⁵ Žodį *balvonystė* jau vartojo J. Bretkūnas savo Biblijos vertime, žr. *Lietuvių kalbos žodynas* 1, red. J. Balčikonis, Vilnius, 1941, 508.

⁶⁶ *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1, red. M. R. Magnewa, Warszawa-Wrocław, 1966, 298.

⁶⁷ *Lietuvių kalbos žodynas*, op. cit., 508.

⁶⁸ *Ibid.*, 146.

⁶⁹ Plačiau žr.: Dainora Pociūtė, *Abraomas Kulvietis Italijoje ir Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, 22–27.

⁷⁰ *Due Epistolae: Altera Aloysii Lipomani Veneti, episcopi Veronae, Rom[ani] pontificis in Polonia legati, ad illustrissimum principem Nicolaum Radiulium palatinum Vuilnensem, &c. altera uero eiusdem illustrissimi d. Radiuli ad episcopam, et legatum illum, Regiomonti Borussiae: Excudebat Ioannes Daubmannus, 1556.*

⁷¹ [Szymon Zacius] *Wyznanie wiary Zboru Wileńskiego*, Brzest, 1559, 40–41.

Radvilai Juodajam mirus išleistame Mikalojaus Paco veikale „Teisingojo tikėjimo išpažinimas“ (*Orthodoxa fidei confessio*, 1566), nukreiptame prieš antitrinitorių ir anabaptistų mokymą, taip pat buvo kalbama apie „švenčiausiąją dangiškąją doktriną“ (*sacrosanctum coelestis doctrinae*) bei „visuotinės bažnyčios“ (*catholica Ecclesia*) „teisingą“ (*orthodoxa*) doktriną, *Kristaus bažnyčių* ir pan. Tačiau šis tikėjimo išpažinimas jau demonstravo aiškesnę LDK reformatų posūkį šveicariškosios ortodoksijos link⁷². Būtent šiame leidinyje išspausdintame laiške – pirmajame Volano religinės polemikos veikale „Laiškas garbingiausiajam ponui Mikalojui Pacui“ – įvairios LDK protestantų doktrinos ir bažnyčios paties būsimo svarbiausio LDK reformatų ideologo buvo įvardytos nuo šalių pavadinimų kilusiais terminais – Saksonijos ir Helvecijos bažnyčios taip ir įgavo konfesinį apibrėžtumą⁷³. Nenuostabu, kad toks apibrėžtumas tarp pačių protestantų ima formuotis tik 7-ajame dešimtmetyje, kai ir Europoje vadinamasis kalvinizmas suformuoja galutinės ortodoksinės dogmatikos bruožus ir nebetoleruoja heterodoksiškumo. Taigi nors helvetų tikėjimo sąvoka, taikoma Šveicarijos bažnyčių pozicijoms nusakyti, protestantų raštuose sutinkama jau XVI a. 6-ajame dešimtmetyje, tik XVI a. 7-ojo dešimtmečio antroje pusėje LDK reformatų ortodoksijos atstovai atsargiai pradeda save sieti su helvetų doktrina. Junginys *helvetų konfesija*, pirmą kartą kaip nusakantis Lenkijos ir LDK reformatų bažnyčios išpažinimo tapatybę, pasirodo 1570 m. Sandomiro konfesijos tekste, kuris iš

⁷² [Mikalojus Pacas] *Orthodoxa fidei confessio de una eademque Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti divinitate, ac tribus personis, tam e Scriptura Sacra, quam uetustissimis Ecclesiae doctoribus summatim collecta*, Regiomonti Borussiae: In officina Iohannis Daubmanni, 1566.

⁷³ Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 330.

esmės buvo Bullingerio „Antrosios helvetų konfesijos“ (1566) vertimas į lenkų kalbą, atliktas Krzysztofo Trecijaus. Šalia įvardijimo *helvetų konfesija* Sandomiro tekste įtvirtinti ir oficialūs kitų dviejų pagrindinių protestantų konfesijų pavadinimai: liuteronų išpažinimas įvardytas Augsburgio arba Saksų konfesija, o apibrėžimas *Valdensų konfesija* skirtas čekų brolių išpažinimui įvardyti⁷⁴. Tačiau ir įvardijant protestantų konfesijas Sandomiro konfesijoje aiškiai laikytasi nuostatos save sieti su krikščionių tikėjimu, priešinantis katalikų taikomoms pravardėms.

XVI–XVII a. sandūroje oficialioji LDK reformatų bažnyčia save jau siejo su helvetų konfesija ir Helvetų bažnyčia, tačiau masinėje viešojoje ir privačioje LDK lenkiškoje vartosenose jau nuo XVI a. pabaigos tos konfesijos asmeniui įvardyti įsitvirtino tik terminas *evangelikas*, o kaip sinonimas šalia XVI a. dominavusio įvardijimo *krikščionių tikyba* plačiai imtas vartoti evangelikų tikybos, taip pat dažnai pabrėžiant, kad ji yra katalikiška, įvardijimas (*wiara, religia ewangelicka, katolicka*). Tokios tendencijos visų pirma pastebimos rusėnų kalba raštuose LDK kalvinistų dokumentuose nuo XVI a. 9-ojo dešimtmečio pradžios. Būtent tuo laikotarpiu LDK kalvinistų testamentuose atsiranda siekis deklaruoti savo tikyba, pabrėžiant priklausomybę Evangelikų bažnyčiai ir evangelikų tikybai. Taip bažnyčia, kurioje nori būti palaidotas, įvardijama Smolensko kašteliono Jurgio Desporto Zenavičiaus testamente jau 1582 m., o evangelikų tikyba minima 1587 m. rašytame karaliaus maršalkos Morkaus Vnučkos testamente⁷⁵. Nuo 1590 m. evangelikų tikybos įvardijimas atsiranda ir lenkiškuose testamentuose. Štai Trakų vaida Jonas Hlebavičius tais metais rašė:

⁷⁴ *Konfesja Sandomierska, transkrypcja i komentarz językowy Krystyna Długosz-Kutczabowa*, Warszawa: Semper, 1995, 11–12.

⁷⁵ *Ibid.*, 27, 34, 49.

*Visų pirma svarbu, jog kiekvienas žinotų, kokio tikėjimo žmogus palieka šį pasaulį, ypač dėl to, kad Viešpaties Kristaus tikėjimo ir mokyimo iškraipytojai įpratę evangeliškos ir tikrosios tikybos krikščionims (kurią, priešingai aniems, mes, evangelikai, katalikiška laikome ir išpažįstame esą jos nariais) prikaišioti, esą jos laikantis, kyla kažkoks pavojus ar atskilimas*⁷⁶.

1611 m. Brastos vaivados Kristupo Despoto Zėnavičiaus testamente rašoma:

*Todėl gyvas Dievo prašau ir noriu, kad Dievo žodžio evangelikų religijos (o ne popiežiškos arba dar kokios kitos) kunigas arba pamokslininkas visuomet būtų pastatytoje mūrinėje ir paties Jehovos įkurtoje bažnyčioje Smurgainyse*⁷⁷.

Taip konfesinė kalvinistų priklausomybė įvardijama daugelyje XVII a. LDK reformatų testamentų, taip pat bažnytinių fundacijų, donacijų ir kitokiuose dokumentuose. Žymiajame lenkiškame 1630 m. Kristupo Radvilos ir jo žmonos Onos Kiškaitės-Radvilienės Kėdainių reformatų bažnyčios fundacijos akte, kuriame įsakyta reformatų bažnyčiose atlikti ir lietuviškas pamaldas, dominuoja įvardijimai *evangelikai, evangelikų religija, krikščionių evangelikų pamaldos, Evangelikų bažnyčia*⁷⁸. XVII a. LDK

⁷⁶ „Naprzód, gdyż to najprzedniejsza powinność aby każdy wiedział jakiej wiary człowiek z tego świata schodzi, a zwłaszcza iż wywrotnicy wiary i ustaw Pana Chrystusowych zwykli to ludziom chrześcijańskim ewangelicznej i prawdziwej wiary (którą własniej niż oni, my ewangelikowie katolicką sobie przywłaszczamy i onej być wyznawamy), przypisować, jakoby niejaka trwoga a odstąpienie przy dokonaniu w niej być miało“, cit iš: Urszula Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper, 1992, 62.

⁷⁷ „Do tego na Bóg żywy proszę i mieć chcę, aby minister abo kaznodzieja słowa Bożego religii ewangelicznej, (a nie papieskiej abo inakszego nabożeństwa) zawsze był przy zborze murowanym założenia Jehowy samego w Smorgoniach bywał“, Ibid., 106.

⁷⁸ *Collecta Zboru Kiejdańskiego* [opracował Waclaw Gizbert Studnicki, Wilno, 1939], 50–56.

liuteronų bažnyčioms ir tikėjimui apibūdinti pačių protestantų jau dažnai taikytas Saksų bažnyčios ir saksų tikybos įvardijimas, pavyzdžiui, Vilniaus kašteliono Jonušo Radvilos testamente 1620 m. („užrašau ir saksų religijos bažnyčiai“)⁷⁹. Taip pat Boguslovas Radvila 1668 m. testamente Karaliaučiaus liuteronų bažnyčios prieglaudą vadino saksų prieglauda, o reformatų bažnyčios – evangelikų prieglauda⁸⁰. XVII a. LDK reformatų dokumentuose dažnai vartotas ir Augsburgio konfesijos įvardijimas, taip liuteronizmas vadintas XVII a. Kėdainių reformatų bažnytiniuose protokoluose⁸¹. XVII a. reformatų dokumentuose, jau taikant ir evangelikų įsivardijimą, neutraliame kontekste, ypač kalbant apie pastatus, buitinius reikalus, buvusi popiežiškių stovykla jau pasitaikydavo įvardijama ir kaip katalikų⁸².

Taigi matyti, kad iki XVI a. 7-ojo dešimtmečio vidurio, kurį simboliškai žymi LDK Reformacijos pagrindinės figūros – kunigaikščio Radvilos Juodojo – mirtis (1565), patys LDK protestantai nesiejo savęs su kalvinizmu arba liuteronizmu, konkrečia helvetų arba saksų konfesija. Ortodoksinės formos liuteronizmas, viena vertus, iš esmės plėtojosi tik tarp LDK vokiečių bendruomenių (tarp lietuvių – Prūsijoje), o kalvinizmo ortodoksija dar nebuvo nusistovėjusi. Ankstyvąją LDK protestantų doktriną, kurią patys jos atstovai dažniausiai įvardijo ne kaip nors kitaip, o krikščionišką doktriną, iki 1566 m. galima įvardyti kaip gana heterodoksišką. Joje nemažą vaidmenį turėjo Lutherio, Brencijaus, Zvinglio, Bullingerio, Calvino ir kitų Reformacijos veikėjų doktrinos, tačiau visos jos buvo au-

⁷⁹ „Zapisuję i na zbór religiej saskiej...“, Ibid., 174.

⁸⁰ U. Augustyniak, *Testamenty...*, op. cit., 206.

⁸¹ *Collecta Zboru Kiejdańskiego*, op. cit., 10.

⁸² Pavyzdžiui, taip 1649 m. reformatų dokumente vadintas Kėdainių katalikų bažnyčios pastatas, žr. *Collecta Zboru Kiejdańskiego*, op. cit., 66.

tentiškai kvestionuojamos, vengiant ortodoksi- nių rėmų. Manytina, kad specialaus religinio iš- silavinimo, bet pamaldžios vidutinio sluoksnio visuomenės, pasukusios į protestantizmą, daly- je ši tikyba taip pat buvo įvardijama kaip krikš- čioniška, nesidomint doktrininės specifikos det- talėmis. Reikšmingą įtaką besiformuojančioje LDK reformatų bažnyčioje nuo XVI a. 6-ojo de- šimtmečio turėjo ir anabaptistinės bei antitrini- toriškos tendencijos, pasmerktos tik 7-ajame dešimtmetyje. Jas pasmerkus kilo būtinybė ap- sibrėžti savo konfesijos išpažinimo priklausomybę, sieti save su Evangelijos išpažinėjais, sy- kiu neatsisakant savo tradicinės krikščioniško- sios identifikacijos. Kalvinistų terminu patys LDK evangelikai nesivadino iki pat XVII a. vi- durio. Todėl XVI–XVII a. sandūros tekstuose tiek kalvinistai, tiek įvairių srovių antitrinito- riai ar anabaptistai vadino save tik krikščioni- mis ir evangelikais. Tai ryškiai liudija kalvinistu vadinamo Jevlašauskio atvejis⁸³. „Atsiminimuose“ autorius religinės sociologijos požiūriu de- monstruoja įdomų ir, manytina, gana tipišką LDK visuomenės religingumo atvejį. XVI–XVII a. sandūroje stačiatikių šventiko sūnus Jevlašaus- kis rašė, kad 1566 m., būdamas dvidešimtmetis pagalvės mokesčių rinkėjas, Vilniuje patyręs di- delį džiaugsmą „klausydamasis krikščioniš- kam sambūry Dievo žodžio, kurį skelbė mokyti ministrai Vendrogorskis ir Kostenickis“⁸⁴. Ka- dangi minėti asmenys doktriniškai tuo metu jau polemizavo su besiformuojančia reformatų or- todoksija ir reiškėsi kaip antitrinitoriai, viena vertus, atrodo neabejotina, kad Jevlašauskis neskyrė tuo metu kai kuriais dogmatiniais klausi-

mais besiginčijančių reformatų ir anabaptizmo bei antitrinitorizmo, protestantus įvardydamas tiesiog krikščionių sambūriu. Kaip konfesinę jų opoziciją („priešingo tikėjimo žmonės“) Jevla- šauskis suvokė katalikus. Tačiau, kita vertus, pa- žymėtina, kad pačios skirtingos protestantizmo bendruomenės dar nebuvo suformavusios kito- kių savo įvardijimų ir tik „svetimieji“ joms ban- dė pritaikyti vardus. Jevlašauskio „Atsimini- mai“ rašyti jau pačioje XVII a. pradžioje. Pa- saulietinėje LDK literatūroje čia sutinkamas vie- nas ankstyviausių savos tapatybės kaip evange- liko įvardijimas⁸⁵. Tačiau Jevlašauskis, kaip mi- nėta, vargu ar išvelgė LDK reformatų bažnyčio- je jau prasidėjusį skilimą tarp ortodoksų ir kilu- sių antitrinitorizmo apraiškų, todėl *evangelikas* čia nereiška doktriniško reformato ir yra, kaip būdinga visai LDK XVII a. protestantų literatū- rai, *krikščionio* (ne Romos kataliko) sinonimas. Atkreiptinas dėmesys ir į kitą aspektą. Kaip ro- do daugelis Jevlašauskio „Atsiminimų“ frag- mentų, kuriuose jis svarsto apie religiją, Jevla- šauskis iš viso nekreipė dėmesio į ortodoksines detales, o kartais tiesiog suplakdavo į vieną sta- čiatikių, katalikų ar protestantų tradicijos ele- mentus. Rašydamas „Atsiminimus“ jis net įsi- vaizdavo (galbūt paveiktas Brastos unijos ideo- logijos), kad „visi krikščionys, nors smulkme- nomis ir tikėjimo papročiais besiskiriantys“, tu- rėtų labiau „vyriausiąjį ir aukščiausiąjį krikščio- nių monarchą, tėvą popiežių“ gerbti, nors dok- triniame protestantizme visai nebuvo matyti panašių tendencijų, leidžiančių popiežių vadinti krikščionimi, nekalbant jau apie leidimą jam turėti valdžios primatą. Toks su kokia nors pro- testantizmo ortodoksija sunkiai suderinamas

⁸³ Iš minimų *Atsiminimuose* pavardžių ir paties T. Jevlašauskio religinių svarstymų iš tikrųjų neatrodo, kad T. Jevlašauskį galima būtų laikyti kalvinistų (reformatų) doktrinos išpažinėju.

⁸⁴ Teodoras Jevlašauskis, *Atsiminimai*, Vilnius: LLTI, 1998, 23.

⁸⁵ Įvardijimą „evangelikas“ T. Jevlašauskis taikė sau pasakodamas fragmentą apie bendrą vakarienę su italais katalikais, taigi kaip opoziciją katalikiškumui. Tačiau toks įvardijimas neturėtų būti siejamas su kalvinizmu doktrinine žodžio prasme.

pareiškimas demonstravo ir savotišką Jevlašauskio resignaciją – pirmą tokio tipo reiškinių LDK kultūroje – amžių sankirtoje išreikštą bet kokios dogmatikos atžvilgiu⁸⁶. Ji ryškiai buvo deklaruota mirus sūnui ir susidūrus su antitrinitorių pamokslininko Namisloviečio skelbtu teismu sūnui per pamokslą. Jevlašauskis tuomet išvydęs „apsimetėlių draugų“ bedievystę ir tai, kad „visa mėšlu ir melu dvokia“⁸⁷.

Nuo XVII a. vidurio pačių LDK kalvinistų lenkiškuose tekstuose jau figūruoja ir kalviniško tikėjimo sąvoka. Nors XVII a. oficialiojoje reformatų bažnytinėje lenkų kalboje Bažnyčia save dažniausiai įvardijo kaip Evangelikų, posakis „Kalviniška bažnyčia“ (*Zbory Ewangelickie Litewski, Kościół ewangelicki, kalwiński*) randasi kaip sinonimiška alternatyva. Lygia greta tebevartotas ir XVI a. išplitęs krikščionių religijos terminas (*Nabożeństwo Chrześcijańskie*)⁸⁸. Kai kurie kitakalbiai XVII a. LDK valstybiniai dokumentai rodo, kad XVII a. valstybėje naudotasi Kalvinistų bažnyčios apibrėžimu neutraliame semantiniame kontekste. Evangeliškos, arba Kalviniškos, bažnyčios terminas kaip reiškiantis tą patį imtas vartoti ir XVII a. valstybės teisiniuose dokumentuose. Vienas ankstyviausių tokios vartosenos atvejų užfiksuotas 1641 m. Žemaičių žemės teismo sprendimų knygoje, kur sutinkamas įdomus Reformatų bažnyčios įvardijimas rusėnų kalba – „Evangeliška arba tiksliau sakant kalviniška šventosios katalikų religijos bažnyčia“⁸⁹. Nuo XVII a. antrosios pusės ir LDK kalvinistų testamentuose atsiranda tokio pobūdžio įsivardijimų. 1668 m. rašytame testamente Boguslavas Radvila teigė: „Visų pirma išpažįstu viso pasau-

lio akivaizdoje, kad gimęs teisingame krikščionių evangelikų alias paniekintame kalviniškame tikėjime, jame pakrikštytas ir visą savo gyvenimą buvęs, tame pačiame su Dievo pagalba noriu bei stengiuosi mirti“⁹⁰. Posakis „teisingas krikščionių evangelikų *alias* paniekintas kalviniškas tikėjimas“ XVII a. antrojoje pusėje tampa daugelio reformatų testamentų bendrąja vieta⁹¹. Tačiau bažnytinių leidinių prakalbose XVII a. LDK reformatų knygos ir toliau dažniausiai įvardijamos krikščionių evangelikų tikybos knygomis (*książki nabożeństwa Chrześcijańskiego Ewangelickiego*)⁹².

Tad lenkiškuose XVII a. LDK reformatų tekstuose krikščionių, evangelikų, kalviniškos religijos, mokslo ar doktrinos terminai jau naudoti sinonimiškai, kaip reiškiantys ir nusakančius vieną Bažnyčią ir tikėjimą. Tokiu paliudijimu remiantis galima daryti išvadą, kad XVII a. Lietuvoje įvardijimas *evangelikas* ir *kalvinas* bei *Evangelikų* arba *kalviniška* bažnyčia žymėjo vieną turinį. Eponiminio kalviniško tikėjimo termino išplitimas XVII a. LDK reformatų rašytinėje kalboje gali būti susijęs su realiu evangelikų posūkiu prie Calvino ortodoksijos XVII a.

Evangelikų tapatinimasis su kalviniška tikyba yra senesnis nei naujo sudėtinio evangelikų-reformatų termino vartojimas LDK kalvinistų dokumentuose. Žodžius *reformacija*, *reformatoras* vartojo savo postilėje jau katalikas Daukša. Tačiau nė vienu atveju jie nereiškė su Naujų-

⁸⁶ Plačiau apie tai žr.: Dainora Pociūtė, „Melancholija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *Metai*, 2003, Nr. 5–6, 137–149.

⁸⁷ Jevlašauskis, op. cit., 65.

⁸⁸ *Ibid.*, 9–10.

⁸⁹ VUB RS, f. 7, ŽŽTK (ŽB–107) 1641, l. 133.

⁹⁰ *Naprzód zeznamam przed wszystkim światem, zem urodziwszy się w prawdziwej wierze krześcijańskiej ewangelickiej alias kalwińskiej wżgardzonej, w niej ochrzczony będący wszytek wiek mój bawiąc, w teże za pomocą bożą umierać chcę i usiluję*, cit iš: Augustyniak, op. cit., 200.

⁹¹ Žr., pavyzdžiui, Kotrynos Radvilaitės-Hlebavičienės 1674 m. testamentą, *Ibid.*, 216.

⁹² Pabrėžtina, kad protestantams taikomas evangeliko įvardijimas ilgainiui išplito ir šnekamojoje katalikų vartosenoje, ypač Vakarų Žemaitijoje, kur ir šiandien taikomas šalia įvardijimo „vokiečiai“.

jų laikų protestantizmu susijusių procesų. Veiksmas *reformavoti* (Wujeko *reformować*) buvo vartojamas apibendrintai kalbant apie bet kokius Bažnyčios priešus: *Kaip būtų nori bažnyčios reformavoti, nori atmaininėti ir iškuopti visa, iki niekas neliks. Tasaig yra didis ženklas falšyvu pranašų*⁹³. Negausiuose išlikusiuose oficialiuose LDK protestantų bažnytiniuose dokumentuose XVI a. pabaigoje jau sutinkami pirmi atsargūs pačių Lietuvos reformatų bandymai savo Bažnyčią susieti su „reformuotos“ Bažnyčios sąvoka. Taip 1585 m. birželio 14 d. Vilniaus religiniame kalvinistų ir liuteronų kolokviame Volanas pristatė LDK kalvinistų Eucharistijos sampratą, anot jo, išpažįstamą Lietuvos ir kitų Europos „per Kristaus evangeliją reformuotų bažnyčių“⁹⁴. XVII a., be Bažnyčios (*zbór, kościoł*) įvardijimų *krzešijański, ewangelicki*, oficialiuose reformatų sinodų protokoluose vis dažniau pasitaikydavo apibūdinimas „reformuowany“ (*reformuota*). Toks Bažnyčios, reformuotos pagal Dievo žodį, įvardijimas vartotas ir bendrojoje Lenkijos ir Lietuvos 1637 m. agendoje (*kościoly też Reformowane słowem Bożym*)⁹⁵. Tačiau junginys, į vieną terminą sujungęs dvi – pirminę evangelikų ir vėlesnę reformuotos Baž-

nyčios – įsivardijimo tradicijas, atsirado gana vėlai, tik XVIII a. (kaip žinoma, toks dabar yra oficialus šios Bažnyčios pavadinimas Lietuvoje). Pirmą kartą naujo tipo darinys *ewangelicko-reformacki* sutinkamas XVIII a. LDK kalvinistų lenkiškuose testamentuose, kurių svarbus elementas buvo būtent religinės tapatybės įvardijimas⁹⁶. Kėdainių seniūno Stefano Oborskio dukters Katarzynos Grabowskos testamente, rašytame 1727 m., minima ir evangelikų reformatų tikyba (*wyznanie ewangelicko reformackie*), ir Evangelikų reformatų bažnyčia (*Kościół ewangelicko reformowany*)⁹⁷.

Lietuviškoje XVII a. reformatų raštijoje išliko XVI a. tradicija save ir savo tikyba tapatinti su krikščionyste ir krikščionių tikėjimu. Pagrindinis XVII a. Lietuvos reformatų veikalas, trijų knygų konvoliutas, 1653 m. išleistas Kėdainiuose, taip pat buvo pavadintas „Knyga nobažnystės krikščioniškos“. Veikalo postilės pavadinimas teigė, kad pateikti pamokslai skaitomi *bažnyčiose krikščioniškose*, maldos vadintos *maldomis krikščioniškomis*, o katekizmas – *trumpu pamokslu vieros krikščioniškos*⁹⁸. LDK lenkiškieji ir lietuviškieji katekizmai kaip XVI a., taip ir XVII a. į klausimą, kviečiantį nusakyti savo tikėjimą, pateikia nedaug pakeistą atsakymą. 1598 m. Petkevičiaus katekizmo (parengto pagal Vilniaus reformatų katekizmą, pirmas leidimas 1581 m.) atsakymą *esmi žmogus vieros Krikščionių* 1653 m. Kėdainių katekizmas, suredaguotas pagal LDK reformatų Liubčo katekizmą, pateikė mažai pakeistą: *Esmi žmogus vieros šventos Krikščioniškos*⁹⁹.

⁹³ Mikalojaus Daukšos..., op. cit., 652.

⁹⁴ *Religinis kolokviumas Vilniuje (1585 06 14) dėl straipsnio apie Viešpaties vakarienę. Religionskolloquium in Vilnius (14. 06. 1585) über den Artikel des Herrenmahls*, parengė / Herausgegeben von Jolanta Gelumbeckaitė, Sigitas Narbutas, Vilnius: LLTI, 2006, 87.

Pabrėžtina, kad tame pačiame kolokviumo tekste tarp Augsburgio išpažinimo teologų įsivardiję LDK liuteronų bažnyčios kunigai nepateikė jokių nuorodų į liuteroniškumą – P. Oderbornas buvo užrašytas tiesiog kaip Kaino bažnyčios kunigas, o J. Sommeris – kaip Vilniaus vokiečių bažnyčios kunigas, Ibid., 83.

⁹⁵ *Agenda albo Forma Porządku usługi świętej, w zborach ewangelickich koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego Na wieczną cześć i chwałę Ojcu, Synowi, i Duchu S. Bogu w Trójcy jedynemu, za zgodną Zborów wszystkich uchwałę, teraz nowo przejrzana y wydana we Gdańsku, Gdańsk, 1637, 348.*

⁹⁶ Winiarska, op. cit., 211.

⁹⁷ Augustyniak, op. cit., 228.

⁹⁸ *Knyga nobažnystės krikščioniškos*, 1653, faksimilinis leidinys, parengė Dainora Pociūtė, Vilnius: LLTI, 2004, 5, 13, 301, 573, 647.

⁹⁹ *1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas*, op. cit., 3; *Knyga nobažnystės krikščioniškos*, op. cit., 648.

**“EMPTY TITLES” AND REAL NAMES:
NAMES OF GDL PROTESTANTS IN OLD DOCUMENTS**

Dainora Pociūtė

S u m m a r y

The article discusses the confessional identity of the protestants of the Grand Duchy of Lithuania and its definition in the official documents and popular religious literature of the 16–17th century. The article questions the permanent aim of historians to necessarily relate the processes of early evangelism in GDL to a specific doctrine of *Lutheranism*, *Cvinglism*, *Calvinism*. The article mentions that from the beginning of the Reformation all names used for evangelicals were derived from the official environment of the Roman church and were of the eponymic (related to the name) origin, and were quite offensive. The term *Lutheran* was a most favoured definition of all Reformation period heresies in the early Roman catholic use, therefore a historian cannot rely on the assumption that such a name defines the confessional identity of those times.

The article discusses the definition of the confessional identity of Lithuanian protestants. It is noticed that in the early documents of GDL during the reformation period (1543–1566) the GDL protestants avoided any links of their organisations to the confessions of Augsburg or Switzerland and referred to themselves and their churches as the Christian denominations by juxtaposing them to the confession of the Roman Catholics. However, after the death of knight M. Radvilas the Black in 1566 Mikalojus Pacas pub-

lished *Confession of faith* and its annexes related the doctrine confessed by GDL protestants with the religion of Helvets and applied the definition of Saxon and Augsburg religion to Lutheran confession. From 80's of the 16 century the term *Evangelical* became to be used together with *Christian* in the popular works of protestants, whereas at the end of the century the official GDL documents associate their church with the *Reformed Church*.

Nevertheless, despite the facts that eponyms used by Catholics were offensive, in the long run many of them became used among the protestants themselves. At the beginning they were applied only to describe the representatives of other confessions, however from the 17th century they started calling themselves Calvinists or the representatives of the Calvinist confession. This process is clearly witnessed by the testaments of GDL reformers and some other official documents, but not the mass church written works, which used Christian and Evangelic terms. Only in the use of 18th century the compound of two words became used, which is still popular today – Reformed evangelicals. In such a way the eponymic origin of the term was dropped out to describe confessional identity and reflected the authentic nature of the GDL Reformed church.

Gauta 2006 04 19

Priimta publikuoti 2006 09 25

Autorės adresas

Lietuvių literatūros katedra

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

El. paštas: dainora.pociute@flf.vu.lt